

OILANING JAMIYATDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI HAMDA BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA IJOBIY TA’SIRI

Xolmurodova Nilufar Toxirovna

*Boysun tumanidagi 57-sonli
maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya. Oila shaxs tarbiyasida boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslaganda eng muhim vazifalarni bajaradi. Chunki, aynan oilada individual qobiliyatlar, shaxsiy, kasbiy qiziqishlar, axloqiy normalar shakllanadi. Oila omili insonga butun umr davomida ta’sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o‘z - o‘zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: oila; oila tarbiyasi; ijtimoiy institut; zamonaviy oila; Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosi; ruhiyat, psixik taraqqiyot, barqarorlik

KIRISH

Insonning ma’naviy va aqliy xislatlarini, asosan, uning olgan tarbiyasi, yashagan muhiti belgilaydi, deb hisoblagan. Agar, yaxshi tarbiya insonning eng qimmatli boyligi bo‘lsa, noto‘g‘ri tarbiya uning uchun chinakam baxtsizlikka, hatto, halokatga aylanishini uqtirgan. Shuning uchun maktab tarbiyasi bilan bir qatorda oila tarbiyasiga ham katta ahamiyat bergan. Oila – bu ijtimoiy institut bo‘lib, unda odamlar o‘rtasida o‘zaro munosabatlar barqaror mustahkam shaklda bo‘ladi. Ana shu o‘zaro munosabatlar doirasida odamlarning kundalik hayoti asosiy qismi amalga oshiriladi: jinsiy munosabatlari, farzand ko‘rish, bolalarning boshlang‘ich ijtimoiylashishi, tarbiyalash, ta’lim berish, tibbiy xizmat ko‘rsatish va boshqalar.

Oila birinchi tarbiyaviy institut bo‘lib, u bilan bog‘liqlikni inson o‘zining butun hayoti davomida his etadi. Oilada insonning ma’naviyligiga asos solinadi xulqi qoidalari yuzaga keltiriladi shaxsning ichki dunyosi va individual sifatlari ochib beriladi.

Oilaning eng muhim ijtimoiy vazifalari:

1. Inson zotini davom ettirish.
2. Bolalarni tarbiyalash.
3. Oila a’zolarining turmush sharoitini va bo‘sh vaqtini samarali uyushtirishdan iborat.

Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi. Shunga ko‘ra, har bir jamiyat o‘zgarib mos oila tipini, oilaviy munsabatlarni o‘rnatadi.

Oila shaxs tarbiyasida boshqa ijtimoiy institutlar bilan taqqoslaganda eng muhim vazifalarni bajaradi. Chunki, aynan oilada individual qobiliyatlar, shaxsiy, kasbiy qiziqishlar, axloqiy normalar shakllanadi. Oila omili insonga butun umr davomida ta'sir etadi. Ijtimoiy jihatdan oila inson turli ijtimoiy maqomlarni egallaydigan jamoa hisoblanadi. Oila insonning o'z - o'zini belgilab olishiga, uning ijtimoiy-ijodiy faolligini oshirishiga yordam beradi.

Oilaviy munosabatlar oliy qadriyat hisoblangan bizning respublikamizda O'zbekistonda oilaning ijtimoiy maqomi nihoyatda balanddir va o'z mavqeini hozirgacha ushlab turibdi. O'zbek oilasida zaruriy tarbiyaviy omil va ko'nikmalar avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Ko'p bolali o'zbek oilalarida patriarxal tartibning saqlanishi oiladagi munosabatlarning barqarorligini ta'minlagan. Biroq bugungi kunda oila inqirozi ko'pgina oilalar, shu jumladan, o'zbek oilalariga ham ta'sir qilmoqda. Oila a'zolari sonining qisqarishi, avlodlarning uzoqlashuvi muammosining kuchayishi munosabati bilan oilaviy munosabatlarni shakllantirish masalasi borgan sari muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Oila bugungi kunda yuksak malakali psixolog, ijtimoiy pedagoglar yordamiga muhtoj bo'lib qolgan.

Oila ikki yo'nalishda mavjud bo'ladi: kichik ijtimoiy guruh sifatida va ijtimoiy institut sifatida. Birinchi holatda, u qarindoshlik asosida tuzilgan va birga yashash bilan birlashtirilgan hamjamiyatdir. Ikkinchisida esa, insonlarning kundalik hayoti kechadigan ijtimoiy institutdir.

Oilada bola bilan tarbiyachi o'rtasida juda yaqin va samimiy munosabat o'zining tabiiyligi va oddiyligi, mazmundorligi, iliqqligi, hech qanday rasmiyatchilikning yo'qligi bilan ajralib turishi lozim. Oila odamzod o'zining dastlabki ijtimoiy yo'lini bosib o'tadigan eng muhim sohadir. Bunday oilad ota-onalar bilan bolalar o'rtasida ma'lum ma'noda izzat hurmat va dildan ishonch kabi chegara bo'ladi. Oilada bolalarning o'zga bir oilada yotib qolishiga hech bir holda aslo yo'l qo'ymasligi kerak, bola yotib qoladigan joy aniq tanish va ishonchli bo'lgan taqdirdagina istisno bo'lishi mumkin. Oilada farzand yaxshi tarbiyalansa, ota-onaning baxti, yomon farzand esa ota-onaga kulfat keltiradi.

Oila va jamoatchilik hamkorligi yosh avlodni muvaffaqiyatli tarbiyalashning asosiy shartlaridan biridir. Ota-ona e'tiboriga oladigan alohida ahamiyat berish kerak bo'lgan narsa bolani yoshligidan boshlab biror-bir ishga o'rgatish, unga o'ziga xos yumush berib, ishga odatlantirishdir. Vaholanki, bola ham ish o'rganadi, ham jamiyatda, oilada o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Bolada mehnatga munosabat, ota-onasiga munosabati, oila a'zolariga nisbatan fikri, dunyoqarashi o'zgaradi. Oila boshlig'i ota – ona bola tarbiyasi haqida yetarlicha amaliy va nazariy bilimlarga ega bo'lishi kerak. Agar ularda yetarlicha bilim ko'nikma va malaka bo'lmasa u oila a'zosiga ya'ni farzandlariga yaxshi tarbiya byera olmaydi. Oiladagi yomon tarbiya

faqat oilaning o`ziga hos bo`lmasdan balki qo`ni-qushni va mahallalardagi tarbiyaga ham salbiy ta`sir qiladi.

Hozirgi ilmiy adabiyotlarda oilaning ma`naviy asosi masalasida, shaxsning kamol topishi bilan uzviy bog`liq bo`lgan bilim, san`at, arxitektura, milliy, diniy, axloqiy, badiiy va boshqa qadriyat turlari, milliy istiqlol mafkurasi kabi talay ma`naviyat va ma`rifat xususida gapiriladi. Bolaning ma`naviy tarbiyasida oilaning ahamiyati muhimligi ta`kidlanadi. Ota-onaning oiladagi moddiy, tashkiliy, tarbiyaviy va o`zaro shaxsiy masalalar yuzasidan bir-biri bilan bo`ladigan munosabatlari sof, samimiy, ernaing xotiniga, xotinning eriga nisbatan o`zaro hurmati, iffati asosida qurilsagina, bunda u oilada musaffo ma`naviy muhit va hamjihatlik vujudga keladi.

Zamonaviy oilada ayniqsa, ota-ona munosabatidagi, ularning bir-biriga mehribonligi, farzandlariga bir xil muomalada bo`lishi, har ikki tomonning qarindosh -urug`lariga bir xilda mehr-oqibat, hurmat bilan qarashi, bir so`zligi, haqiqatni gapirish kabi ijobiy fazilatlariga ega bo`lishi, shuningdek, sog`lom hayot kechirishi, chekish, yolg`onchilik maishiy buzuvchi, dimog`dorlik, manmanlik va boshqa shu kabi illatlardan holi bo`lishi oilaviy munosabatlar madaniyatining sofliгинi ta`minlovchi xususiyatlardir.

Sharq mutafakkirlarining ta`lim-tarbiya, oila va oilaviy tarbiya haq idagi qarashlari islom mafkurasi va uning qobig`ida shakllangan. Sharq mutafakkirlari ijodida aks etgan umuminsoniy g`oyalar islomiy ma`naviyat bilan hamohangdir.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida oila va oilada farzand tarbiyasi masalalariga katta e`tibor berganlar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Byeruniy, Abu Ali Ibn Sino, Muhammad qoshg`ariy, Yusuf Xos Xojib, Kaykovus, Alishyer Navoiy, Xusayn Voizi Koshifiy kabi mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni ma`naviyaxloqiy tarbiyalash masalalari o`rtaga qo`yilgan va ularni hal etish yo`llari ko`rsatib berilgan.

Oilada bola tarbiyasi masalasi Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy qarashlarida ham mavjuddir. Uning aytishicha, "Ota-onalar ikki xil: tug`ilish otasi va ta`lim berish otasi: birinchisi jismoniy hayot sababli, ikkinchisi ruhiy hayot sababli". Shunga ko`ra ularni o`zviy birlikda olib qarash tarbiya ishida muhim ahamiyatga molikdir. Uning quyidagi so`zlari anchayin ibratlidir:

"Zamondan yaxshiroq ta`lim beruvchi muallimni, insondan yaxshiroq talim oladigan o`quvchini ko`rmasdim". Uning bu so`zlaridan bir tomondan ijtimoiy muhitni bola tarbiyasi uchun hal qiluvchi ta`sirini anglasak, ikkinchi tomondan inson shaxsi ta`lim natijasida kamolotga erishib borishi mumkinligini sezamiz.

Abu Rayxon Beruniy insonning axloqiy fazilatlarini, umuman axloqiy tushunchalarini insonning tabiati bilan bog`laydi. Inson tabiati esa avvalo oilada shakllanadi. Shunga ko`ra bola tarbiyasida ota-ona ta`siri va namunali benihoya kattadir. Masalan u ayollarga nasihat qilib, Abdulla ibn Jafar tilidan shunday deb

yozadi: “Rashkdan saqlangin. U taloqning kalitidir. Eringga tez-tez tanbyeh qilishni senga ta’qiqlayman. Chunki tanbyeh nafrat uyg’otadi. o’zingni bezab yurgin. Buning uchun yaxshi vosita surmadir. Yana xushbo’y atirlardan foydalangin. Ularning ichida eng yaxshisi suvdur”. Uning bu fikrlari byevosita oilada farzand tarbiyasiga ta’luqlidir.

Abu Rayhon Beruniy tan va ruh pokligi masalasini ham o’rtaga tashlaydi. Oilada tozalik, poklik va tartiblilik mavjud ekan, u yerda ma’naviy poklik ham bo’ladi. Bu fikrni, tanani toza tutish bilangina chyeklab bo’lmaydi, balki ko’p harakat qilishga chaqiradi. Bu harakat mehnat qilish demakdir. Uning qalb va harakat haqidagi fikri insonning tani bilan ruhi pokligini bir butunligi to’g’risidagi g’oya bilan bog’liqdir. Bu narsa bola tarbiyasi jismoniy sog’lomlik bilan ma’naviy-axloqiy boylik o’rtasidagi o’zaro muvofiqlik haqidagi bugungi kun talabi bilan hamohangdir.

Beruniy ota-onalarga qarata bolaning mo’`tadillikda saq lashni tavsiya etadi. Bunga asosan bolani qattiq g’azablanishdan, qo’rqish va hafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni xohlagan va foydali narsasini topib byerishga, sevmagan narsasidan uzoq lashtirishga harakat qilish kerakligini uqtiriladi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiq aradi. Mutafakkir bola-xulq atvorining mo’`tadilligi natijasida tan va ruh sog’lomligi kelib chiq ishini ham ilmiy asoslab beradi. Beruniy bola tarbiyasida irsiyat muhit va tarbiya ta’sirini birdek muhim ekanligini ta’kidlab o’tgan edi. Beruniy axloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda yondoshadi. Axloqiylik - yaxshilik va yomonlik o’rtasidagi kurash natijasida namoyon bo’ladi va shakllanadi. Uning bu fikri o’z davri uchun yangi va ilmiy bashorat edi.

Oila va oilada bola tarbiyasi masalasi Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosida ham muhim o’rin egallaydi. U o’zining qator asarlarida bolaning salomatligi, uning tarbiyasi haqida, eng muhimi bola ruhiyatini o’rganish borasida ko’plab qimmatbaho fikrlarni yozadi. Ularning hammasi bir butun bo’lib, muayyan pedagogika qarashlar tizizimini tashkil etadi va u ma’naviyaxloq iy barkamol insonni shakllantirish haqidagi g’oyaga borib taqaladi. Ibn Sinoning “Tadbiri al-manozil” nomli asarida katta bir bob oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag’ishlangandir.

Ibn Sino oilada bola tarbiyasi ancha murakkab va nozik bo’lib, uni bolaning yoshligidan boshlab va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to’xtalib, “Alla” ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi, uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag’ishlanadi; ikkinchisi, beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo’sh uradi, bolasiga bo’lgan muhabbatidan onaning orzu umidi yurak to’ridan silqib chiqadi. Bu o’ziga xos qo’shiq bolasi uchun qasidadek yangraydi va u farzandining murg’ak qalbiga singib boradi. Shu tarzda bolada o’zi ham anglolmagan holat paydo bo’ladi. U asta-sekin bu yorug’ olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o’rganish boshlanadi. Xuddi shu o’rganish tarbiyalanishdir. Zotan o’rganish sezishdan kelib chiqadi. Ibn Sino ana shu holatga

e'tiborini qaratib, "Yosh bolaning sezgirlik quvvati katta odamga teng keladi", degan fikrni bildiradi.

Abu Ali Ibn Sino bola tarbiyasida oila boshlig'i otaning roliga alohida e'tibor beradi. "Agar oilada – deydi u, oila boshlig'i tajribasizlik, no'noqlik qilsa u oila a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi va og'ibatda bundan yomon natijalar kelib chiqishi mumkin". Bola yaxshi yo'lga qo'yilsa, oila baxtli bo'ladi. Oilaning eng muhim vazifasi bola tarbiyasi hisoblanadi. Otaona kim bo'lishidan qat'iy nazar, bu vazifani ma'suliyat bilan ado etishi lozim. Ibn Sino "tadbiri al-manozil" asarida er va xotinning yaxshi sifatlarini sanab o'tadi. Ularning shaxsiy namunalari bola uchun o'rnak bo'lib, kelajak taqdirini byelgilashda muhim ahamiyatga ega ekanligi alohida uqtiriladi.

Mutaffakir Ibn Sino oilada bolani ma'naviy– axloqiy tarbiyalashda mehnatsyevorlikning roliga alohida urg'u berib, ota-onalarni farzandlariga nisbatan kasb-xunar o'rgatishga chaqiradi. Mehnatni ulug'laydi. Mehnatsiz hayot kechirishning bolaga bo'lgan salbiy ta'sirini ko'rsatib byeradi.

XI asrda yashab ijod etgan mutafakkir Yusuf Xos hojib o'zining "qutadg'u bilig"da bola tarbiyasi haqida to'xtalib, shunday yozadi: "Farzand qanchalik bilimli, aqlli-xushli bo'lsa otaonasining yuzi shunchalik yorug' bo'ladi". U bola tarbiyasida otaning ma'suliyatiga alohida e'tibor beradi. "Kimning o'g'il-qizi erka bo'lsa, deb yozadi u unga shu kishining o'zi mungli bo'lib yig'laydi. Ota bolani kichikligida bebosh qilib qo'ysa bolada gunoh yo'q barcha jafo otaning o'zida; o'g'il-qizning xulq-atvori yaramas bo'lsa, bu yaramas ishni ota q'ilgan bo'ladi.

Ota bolalarini nazorat qilib, turli xunarlarni o'rgatsa, ular ulg'aygach, o'g'il-qizim bor deb sevinadi; o'g'il-qizga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunar bilan ularning fe'latvorlari go'zal bo'lsin". Yusuf Xos hojib o'z asarida shunday fikrlarni o'rtaq tashlaydiki, ular bola tarbiyasi uchun madhiadek yangraydi.

Yusuf Xos Hojib bolalar tarbiyasini juda murakkab jarayon deb tushunadi. U beldan madorni, tandan quvvatni, ko'zdan nurni, dildan oromni talab q'iladi. Uning ta'kidlashicha, agar insonning o'zida go'zal fazilatlar bo'lsa, ularni boshqalarga o'rgatishi lozim. Lekin odob-axloq, rasm-rusum odat va prodani hosil qilish uchun zo'r kuch va harakat kerak bo'ladi. Bu narsa ta'lim tarbiya natijasida paydo bo'ladi. Uning bu tarzidagi pedagogika qarashlari bitta asosiy masalaga borib taqaladi. Bu barkamol inson masalasidir. Inson, uning mohiyati, jamiyatda tutgan o'rni, ijtimoiy vazifasi mutafakkir tomonidan turli jihatlarida tahlil qilinadi. Odam bolasi bu yorug' olamda ezgulik q'ilish uchun yaratilgan. Shunga ko'ra uni tarbiyalashdan maqsad uning ongiga odamlar uchun yaxshilik qilish tuyg'usini singdirishdan iborat. Bu olijanob vazifani bajarish esa ota-onaning zimmasidadir.

Sharqda keng tarqalgan pandnoma tarzida yozilgan mashhur asarlardan biri Unsurul ma'aliy Kaykovusning "qobusnoma"sidir. Bu asar Sharq pedagogika fikr taraqqiyotida muhim o'rinni egallaydi va qanchadan-qancha avlodlarni ma'naviy-

axloqiy tarbiyalashda o'z hissasini qo'shib kelmoqda. "Qobusnoma" falsafiy didaktik asar bo'lib, shaxs shakllanishining barcha tomonlarini o'z ichiga oladi. Uning "Farzand parvarish qilmoq zikrida" degan bobi bevosita oiladagi bola tarbiyasiga bag'ishlanadi. "Qobusnoma"da ota-onaning qator vazifalari sanab o'tiladi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Bolaga yaxshi ism q o'yish;
2. Oqil va mehribon enagaga topshirish;
3. To'y-tomosha q ilib, sunnat to'y o'tkazish;
4. O'q ish – yozishni o'rgatib, kasb – hunar va ilmiy qilish;
5. Harbiylar axlidan bo'lsa, sipohiylikni o'rgatish.

Kaykovus bola tarbiyasida talabchanlik bilan mehribonlikni birga olib borish lozimligini ta'kidlaydi. "Yosh bola ilm bilan odobni tayoq bilan o'rganur, o'z ixtiyori bilan o'rganmas. Ammo farzand beadab bo'lsa va sening ul sababdan qahring kelsa, o'z qo'ling bilan urmagil, muallimlarning tayog'i bilan qo'rqitgil. Bolalarga muallimlar adab bersinlar, toki sendan o'g'lingni ko'ngli qolmasin". Kaykovusning "Qobusnoma" asari bugungi kunda ham axloqiy qadriyat sifatida yosh avlodni ma'naviy axloqiy ruhda tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Oilada bola tarbiyasi masalasi buyuk mutafakkir shoir Alishyer Navoiy merosida ham munosib o'rinni egallaydi. Uning fikricha, jamiyatning yetukligi, uning taqdiri va kelajak yoshlar kamoloti bilan bog'liqdir, shunga ko'ra bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan olijanob vazifadir, deydi. A.Navoiy ota-onalarning yaxshi sifatlarini ulug'layi. Bunday sifatlarning ularda jamuljam bo'lishi bola tarbiyasida muhim rol o'ynashini ko'rsatib o'tadi. Masalan uning xotinlar haqidagi fikrlari diqqatga sazovordir: "Yaxshi xotin, deydi Navoiy – oilaning davlati va baxti, uy egasining xotijam va osoyishtaligi, husnli(go'zal) bo'lsa – ko'ngil ozig'I, xushmuomala bo'lsa jon ozig'idir. Oqila bo'lsa, ro'zg'orda tartib-intizom bo'ladi. U beandisha bo'lsa, ko'ngil undan ozor chekadi, yomonlik axtaruvchi bo'lsa, undan ruh azoblanadi. Agar mayxo'r bo'lsa, uy obodligi yo'qoladi, aqlsiz bo'lsa, oila rasvo bo'ladi". A.Navoiy oiladagi ayrim illatlarni va o'zaro kelishmovchiliklarni bola tarbiyasiga salbiy ta'siri va uning buzilishiga sabab bo'luvchi asosiy omillar haqida ham yozadi. Yaxshi va yomon xulqlar va ularning kelib chiqishi sabablarini ko'rsatib beradi. Bolada paydo bo'ladigan yomon xulqlarni oldi olinmasa, bora-bora illatga aylanadi – deb uqtiradi.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ldiki, sharq mutafakkirlari o'zlarining pedagogik qarashlari bilan o'z davrlaridan ancha ilgarilab ketganlar. Ularning bu qarashlari bir necha asrlardan beri ajdodlarimiz tafakkurini boyitib kelmoqda va hozirgi kunda ham ular o'z qiymatini yo'q otgani yo'q Ular bizning ma'naviy qadriyatimizdir. Shunga ko'ra mutafakkirlarning o'lmas merosi oilada bolalarning ma'naviy axloqiy tarbiyalashning muhim omili bo'lib q oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qodirova F ”Maktabgacha Pedagogika” T.: «Tafakkur», 2019 y.
2. SH.A.Sodiqova. “Maktabgacha Pedagogika”.“Tafakkur sarchashmalari”T:. 2013 y.
3. N.M.Kayumova “Maktabgacha Pedagogik” TD’U nashriyoti T:. 2013 y.
4. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha taolim pedagogikasi. Ta`ilm ziyo. 2006.

